

DE STÆRKE VERBERS OMLYDTE PRÆSENSFORMER I DE SJÆLLANDSKE LOVE¹

I Gammeldansk Grammatik I (2. udg. 1950) § 17 giver Johs. Brøndum-Nielsen en oversigt over ejendommelighederne for jysk dialekt, til hvilke han (under punkt 6, med henvisning til § 81) regner de i-omlydte præsensformer af de stærke verber. Denne opfattelse har navnlig Mar. Kristensen² (som citeres indirekte i GG § 81, pag. 125) i 1912 og Verner Dahlerup³ i 1923 gjort sig til talsmænd for. Det hedder hos Dahlerup under beskrivelsen af AM 455, 12°: »Den Omstændighed at Broder Jens er Jyde⁴ har ogsaa sat et sprogligt Præg paa hans Afskrift af de sjællandske Love, han kan bruge Jyskheder som« – her nævnes bl. a. ordlydsformerne gær, stær, slær, høggær etc.

Overfor denne teori står Lis Jacobsen⁵, som i disputatsen 1910 om EL's omlydte præsensformer siger: »Det er muligt, at det er Rester af et gammelt oprindeligt Lydforhold, saaledes som det er Tilfældet i de svenske Lovhaandskrifter fra Landsdele, hvor Præsensomlyd ellers ikke findes. At antage jysk Paavirkning i EL mener jeg derfor ikke er nødvendigt, men ihvertfald er Omlydsformerne tidligt helt forsvundet i Ømaalene.« Til denne forsigtigt formulerede opfattelse slutter Willy Spickermann⁶ (henvisning uden citater i GG § 81, pag. 125) sig; men det sidste bidrag til diskussionen er altså indtil nu givet af Johs. Brøndum-Nielsen.

Antager man, at de omlydte præsensformer i AM 455, 12° virkelig er et jysk træk, må man forvente kun at finde dem i Johannes Jutæs håndskrift og i de håndskrifter, der evt. benyttede dette som forlæg, og rigtignok kun på de steder, hvor forlægget også havde omlydte former. Stemmaerne for EL, VLYR og SKLYR viser imidlertid, at AM 455, 12° (A¹) ikke har været benyttet som forlæg; for EL's vedkommende går der dog en linie fra A¹ til C-gruppen, men mange læsemåder som denne har tilfælles med B-gruppen forudsætter et forlæg *BC og ikke A¹. VLYR efter A¹ er ligeledes beslægtet med C-gruppen, de må begge forudsætte et tabt forlæg betegnet *A¹C. Det må derfor i første omgang blive vor opgave at undersøge, om de omlydte præsensformer forekommer i andre hss end A¹ og især, om de forekommer på steder, hvor A¹ ikke har omlydsformer. En gennemgang af EL, VLYR og SKLYR med tilhørende variantapparater gav følgende resultat (idet side- og linjehenvisning gælder den form i A¹ til hvilken det opgivne håndskrifts form er en variant). Det må desuden oplyses, at hvor variantapparatet for eksempel angiver, at den omlydte form findes i A²B¹ ofl. er følgelig kun de håndskrifter, der udtrykkelig nævnes, medtaget i listen, og at kursivering angiver, at den pågældende form med alt forbehold kan føres tilbage til *ABC af henholdsvis EL, VLYR og SKLYR.

Eriks lov (ialt 389 præsensformer, 3. p. sg. af verber indenfor 6. og den redupliserende klasse).

A¹: (vb. fa) fær 324,4; fællær 121,2; (vb. faræ) færs 63,8; for færs 64,1;

gær 48,6; 199,12; hældær 66,3; stær 61,1; 118,10; 199,12; tækær 14,7; tæcs 132,5; tæx 288,13.

Ialt 13 omlydte former.

A²: fællær 121,2; gær 119,12; stær 31,2; stær 61,1; 118,10; 156,6.

Ialt 6 oml. former – 4 sst. som A¹.

A³: hældær 246,10; høgægæs 114,3; ræthær 88,3; retthær 109,1.

Ialt 4 oml. former.

A⁵: dræwær 78,5.

A¹⁰: stær 137,3; 156,6.

Ialt 2 oml. former – 1 sst. som A².

A¹¹: stær 137,3 – sst. som A¹⁰.

A¹³: fællær 329,10.

A¹⁴: fællær 121,2; 329,10.

Ialt 2 oml. former – 1 sst. som A¹, 1 sst. som A¹³.

A¹⁶: fællær 197,7.

B¹: drægs 296,1; fær 198,3; 217,1; 223,1; gær 199,12; slær 78,5; 132,7; stær 42,5; 61,1; 118,10; 215,1.

Ialt 11 omlydte former – 3 sst. som A¹.

B²: drægs 296,1; fær 198,3; 217,1; 223,1; hældær 200,8; slær 132,7; stær 42,5; 61,1; 215,1.

Ialt 9 oml. former – 7 sst. som B¹, 1 sst. som A¹.

B³: hældær 200,8; stær 61,1; 215,1.

Ialt 3 oml. former – 1 sst. som B², 1 sst. som A¹, 1 sst. som B¹⁻².

B⁴: dreger 78,5; hældær 200,8.

Ialt 2 oml. former – 1 sst. som A⁵, 1 sst. som B².

B⁶: ræthær 88,1.

B⁷: stær 61,1; – sst. som A¹.

B⁸: fællær 121,2; stær 118,10; 119,12; tæcs 132,5.

Ialt 4 oml. former – alle sst. som A¹.

B⁹: ræthær 88,1; – sst. som B⁶.

B¹⁰: ræthær 88,1; 88,3.

Ialt 2 oml. former – 1 sst. som B⁶, 1 sst. som A³.

B¹¹: fællær 121,2; tæcs 132,5.

Ialt 2 oml. former – begge sst. som A¹.

B¹³: helder 37,4; tæcs 132,5.

Ialt 2 oml. former – 1 sst. som A¹.

B¹⁴: helder 37,4 – sst. som B¹³.

B¹⁸: fællær 121,2; tæcs 132,5.

Ialt 2 oml. former – begge sst. som A¹.

C: fæær 173,1; helder 37,4; stær 61,1.

Ialt 3 oml. former – 1 sst. som B¹³, 1 sst. som A¹.

*ABC: Ialt 35 oml. former.

Valdemars lov, yngre redaktion (ialt 141 præsensformer).

A¹: dræghær 302,3; (vb. fa) fæær 294,3; fær 325,2; (vb. faræ) fær 311,14;

giær 293,1; gær 293,3; 299,5; 337,3; gær 347,3; høggær 287,14; 290,1; 290,3; 290,14; 310,2; 313,7; 321,5; 341,10; 344,6; slær 285,3; stæf 313,8.

Ialt 20 oml. former.

A²: fær 248,9; 345,1; gær 293,10; 294,4; 294,4; 312,12; 293,1; giær 293,3; hældær 335,1.

Ialt 9 oml. former – 2 sst. som A¹.

A³: fær 345,1; gær 293,10; 294,4; 294,4; hældær 335,1.

Ialt 5 oml. former – alle sst. som A².

A⁵: hældær 335,1 – sst. som A².

A⁶: fæliær 356,7.

A⁷: fæliær 356,7; hældær 335,1.

Ialt 2 oml. former – 1 sst. som A⁶, 1 sst. som A².

A⁸: fær 277,8.

A¹¹: hældær 335,1; – sst. som A².

B¹: giær 293,1; slær 301,9.

Ialt 2 oml. former – 1 sst. som A¹.

B²: giær 293,1 – sst. som A¹ og B¹.

B³: hældær 335,1 – sst. som A².

C¹: fær 325,2; gær 293,1; tæx 333,3.

Ialt 3 oml. former – 2 sst. som A¹.

C²: slær 287,13; tæx 333,3.

Ialt 2 oml. former – 1 sst. som C¹.

C⁴: rædhær 340,11.

C¹¹: fællær 356,7 – sst. som A⁶.

*ABC: Ialt 33 oml. former.

Sjællandske kirkelov, yngre redaktion (ialt 10 præsensformer).

A¹: huggær [gennemstreget u] 471,1; tækær 470,1; 470,8; 472,2; 472,8.

Ialt 5 omlydte former.

Det oplyses ikke i variantapparatet, hvilke hss der følger A¹ på dette punkt. For eksempel opgives som variant til tækær 470,1: takær C¹ ofl. – til formen 472,2 oplyses intet i variantapparatet. Man må derfor betragte det som givet, at flere hss end A¹ har eksempler på omlydsformer.

Det viser sig altså, at de omlydte former forekommer i en hel række håndskrifter både af EL og VLYR, og også hss af SKLYR (udover A¹) må formodes at indeholde sådanne. Udregner man procenten for forekomsten af omlydsformer i forhold til det samlede antal præsensformer af de stærke verber efter 6. og den reduplicerende klasse i 3. p. sg. indenfor hver af de tre love, kommer man til følgende tal:

EL (A¹) 3,35 pct., VLYR (A¹) 14,18 pct. og SKLYR (A¹) 50 pct.

Vil man forsøgsvis angive procenten for *ABC af hver af de tre love, bliver tallene: EL (*ABC) 8,99 pct., VLYR (*ABC) 23,40 pct. (og SKLYR efter *ABC 50 pct.).

Skal derfor den almindelige antagelse, at præsensomlyden er specifik

jysk opretholdes, må man postulere, at de sjællandske loves tabte grundhåndskrifter alle måtte være skrevet af jyske skrivere. Denne påstand tør kaldes dristig, og man kan ikke se bort fra, at den på ingen måde giver forklaring på den ejendommeligt store forskel mellem procenttallene for de tre love. Man må tillige understrege, at omyldsformerne hos de sjællandske afskrivere kun skulle optræde på de steder, hvor forlægget havde omyldte former, såfremt præsensomylden var jysk; men de ovenfor anførte lister viser, at dette ikke er tilfældet. Fremsætter man i stedet den hypotese, at forekomsten af de i-omyldte præsensformer ikke er et jysk, men et gammelt træk, vil denne afføde to nye hypoteser, med hvis bekræftelse hovedhypotesen står eller falder: 1. De omyldte former er hyppigere i gammel tekst end i ung tekst. 2. De omyldte former er hyppigere i gammel afskrift end i ung afskrift.

Ad 1.

Af de sjællandske landskabslove har VL den længste tradition med sine tre hovedredaktioner: A & O, VLÆR og VLYR. Desværre er A & O kun overleveret i forholdsvis unge, skånske håndskrifter og kan derfor ikke indtages i undersøgelsen. Af VLÆR forefindes fra tiden omkr. 1300 kun et kort fragment (AM 24,4°), den ældste fuldstændige overlevering findes i Stockholm C 69 (ca. 1400), hvis sprogpræg imidlertid er så gammelt, at det synes med rette at kunne medtages her. Indenfor VLÆR må man foretage en kronologisk inddeling; ældst sprogpræg må de afsnit have, der er fælles for A & O og VLÆR (DgL VIII, side 3, 3 – 41, 13; 44, 7–65, 9; 67, 5 – 85, 6), et noget yngre præg de nytilkomne kapitler (side 42, 1–44, 6; 65, 10 – 67, 4; 85, 7–104, 16).

VLYR og EL bygger begge på VLÆR, men medens EL er en radikal omredigering, indeholder VLYR udover de kapitler, der allerede forefindes i VLÆR, blot tyve- og trælleretten. Der kan da som arbejdsgrundlag opstilles følgende tekstkronologi:

VLÆR¹ (afsnit fælles med A & O) efter Stockholm C 69

VLÆR² (nytilkomne kapitler) efter Stockholm C 69

VLYR¹ (afsnit fælles med VLÆR) efter AM 455, 12°

VLYR² (tyve- og trælleretten) efter AM 455, 12°

EL efter AM 455, 12°

Skal hypotesen bekræftes, må rækken af omyldsprocenter fra VLÆR¹ til EL være faldende, idet man må kræve, at omyldsprocenten er størst i den ældste tekst (VLÆR¹), mindst i den yngste tekst (EL).

VLÆR¹: dræghær 63,2; drægær 63,5; fær 6,3; 14,7; 14,8; 37,14; 55,6; 64,5; gær 18,12; 18,13; 30,5; gængær 32,2; 53,14; 53,16; ger 54,8; gær 54,12; 55,3; 55,4; 58,14; 60,9; 69,7; 74,2; 75,7; 77,2; 78,3; 78,4; 81,4; stær 75,16; tækær 9,7; 11,2; 17,1; 26,3; 26,10; 27,7; 27,10; thækær 28,9; tækær 29,4; 40,15; 41,2; 46,12; tækæs 58,12; tækær 64,10; 67,6; 76,8; 77,2; 77,13; 78,4; 78,12; 79,7; 79,8; 80,5; 80,6; 83,1; 83,9.

Ialt 54 omyldte former. Samlet antal præsensformer 104.

Omyldsprocent 51,92 pct.

VLÆR²: fær 100,6; 100,9; 101,7; gær 101,8; tækær 43,6; 88,6; 88,8; 88,11; tæx 97,6.

Ialt 9 omlydte former. Samlet antal præsensformer 19.

Omlydsprocent 47,36 pct.

VLYR¹ omfatter s. 247, 1–340, 8 (fraregnet lakunen 252, 18–266, 5).

Der henvises til ovenstående fortegnelse over omlydsformer.

Ialt 17 omlydte former. Samlet antal præsensformer 94.

Omlydsprocent 18,08 pct.

VLYR² omfatter s. 340, 9–362, 2. Der henvises til ovenstående fortegnelse over omlydsformer.

Ialt 3 omlydte former. Samlet antal præsensformer 47.

Omlydsprocent 6,38 pct.

EL jfr. ovenstående: Omlydsprocent 3,35 pct.

Kirkeloven:

SKLÆR (efter Stockhlm C 69): gær 451,9; 455,3; 455,4; 455,5; tækær 447,7; 448,6; 449,16; 450,5.

Ialt 8 omlydte former. Samlet antal præsensformer 11.

Omlydsprocent 72,73 pct.

SKLYR (efter AM 455,12°) jfr. ovenstående: Omlydsprocent 50,00 pct.

Sætter man procenterne for kirkelovens to redaktioner i relation til procenterne for landskabslovene, måtte man, såfremt den tidligere fremsatte hypotese skulle bekræftes, også forvente at finde et højere procenttal for kirkeloven, der ifølge epilogen blev udstedt d. 21. juli 1171, medens revisionen af A & O, der resulterede i VLÆR, må være foretaget efter 1215, da jernbyrd blev afløst af nævn. VLYR bestemmes almindeligt som yngre end 1241, da den følges af SKLYR, hvori man finder en ændring, som skal være vedtaget på et møde i Roskilde 1241. Hypotesen er da bekræftet, idet undersøgelsen viser, at omlydsformerne optræder i stort antal i de ældste tekster (SKLÆR og VLÆR¹), men er forholdsvis få i de yngste (VLYR² og EL).

Ad 2.

Om forekomsten af omlydsformer i de unge håndskrifter giver de tidligere anførte lister over hss, nævnte i variantapparaterne til EL og VLYR, et fingerpeg. Antallet af omlydsformer er stærkt faldende, jo længere man kommer op mod 1450; at et forholdsvis ungt hs som for eksempel B² (til EL) har ni omlydsformer forklares derved, at det er en nøje afskrift af B¹, med hvilket B² da også har syv former fælles. Forsøgsvise er foretaget en sammenligning af fragmentet af VLÆR efter AM 24,4 og det tilsvarende afsnit i Stockhlm C 69 (side 3 – 26, 3). Af ialt 25 præsensformer har AM 24,4° kun en omlydt form: gængs 116,12, hvorimod C 69 har 9. Men hertil må bemærkes, at en sådan sammenligning næppe er berettiget; for det første tilhører AM 24,4° og C 69 hver sin håndskriftgruppe, henholdsvis D-gruppen og A-gruppen, for det andet må man, sprogligt, skelne mellem konservative og ikke-konservative afskrifter, til første gruppe synes C 69 at henhøre, det er derfor ikke brugbart som eksempel på en yngre

afskrift. Det er dog bemærkelsesværdigt, at AM 24,4°, som tilhører den ældre tekstgruppe, har så få omlydsformer, men det kan antagelig ikke tillægges større betydning, da det kun indeholder ca. en fjerdedel af VLÆR. Man savner i høj grad et fuldstændigt håndskrift af VLÆR fra tiden omkr. 1300, som kunne belyse forholdet bedre.

Til kontrol er Stockholm C 38 (fra ca. 1450) blevet gennemlæst; det er i variantapparatet til EL betegnet som A⁴, til VLYR og SKLYR betegnet som C³. I dette håndskrift, som i det hele har et ret ungt præg, fandtes ingen omlydsformer overhovedet. Vi kan følgelig regne med, at i-omlyden i de stærke verbers singularis er næsten fuldstændig forsvundet fra sjællandsk skriftsprog omkring 1450.

Det synes derfor bekræftet, at de omlydte præsensformer ikke kan tjene som kriterium for jysk dialekt i de gammeldanske tekster fra omkring 1300; man må antage, at en stor del af de træk, der i dag er karakteristiske for en bestemt landsdel, har haft langt større udbredelse i begyndelsen af det 14. århundrede. Det kan tilføjes, at dette sandsynligvis gælder en hel del af de ejendommeligheder i gammeldansk, der af Johs. Brøndum-Nielsen bestemmes som værende jyske; det her forelagte materiale er kun en del af en igangværende undersøgelse, der beskæftiger sig med forholdet mellem jysk og sjællandsk dialekt omkring 1300.

Gerd Wellejus.

1. Der henvises til håndskriftfortegnelse og tekstgengivelse i Danmarks gamle Landskabslove V (EL) og VII–VIII (VL og SKL). Forkortelser: EL = Eriks sjællandske lov A & O = Arvebog og orbodemål, VLÆR = Valdemars lov, ældre redaktion, VLYR = Valdemars lov, yngre redaktion, SKLÆR = Sjællandske kirkelov, ældre redaktion, SKLYR = Sjællandske kirkelov, yngre redaktion. – 2. Valdemar Bennike og Marius Kristensen: Kort over de danske folke-mål 1898–1912. (§ 198). – 3. Artiklen »Tre litterære Munke i Sorø Kloster« fra »Sorø, skrevet af Soranere« bd. I, 1923. – 4. I en række forelæsninger i forårsssemestret 1957 hævdede dr. Anders Bjerrum, at Johannes Jutæs sprog var rent sjællandsk. Af denne teori er nærværende undersøgelse inspireret. – 5. Lis Jacobsen: Bidrag til det danske Rigssprogs Historie fra Eriks Lov til Chr. III's Bibel. 1910. (§ 61). – 6. Willy Spickermann: Das Verbum in den seeländischen Gesetzen. 1912. (§ 81 og § 92).

Der må for hele artikelens vedkommende henvises til Viggo Søbys afhandling »Om Sprogformen i de sjællandske Love« (i AaNO 1872, pag. 215 ff.), som beskæftiger sig med samme teori, dog under en anden synsvinkel og med en noget utilstrækkelig dokumentation.

THØGER LARSENS »MAANESKIN«

I Thøger Larsens digtsamling »Bakker og Bølger« (1912) findes et digt »Maaneskin«. Det er skrevet i september 1909.¹ Jeg citerer det skønne, ejendommeligt milde og tyste digt:

En ensom Draabe falder
fra Løvet og forstummer
i Nattens ømme Stilhed
og Havens Maaneslumner.

Se Græsset gror i Søvnne,
den milde Dagregn dies,
før Muldens Moder-Evne
til andre Morg'n'er vies.